

การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย: กรณีศึกษาชุมชนเก่า ย่านลำป่า จังหวัดพัทลุง

ดร. สุพิชชา โต้ววิชัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาสถาปัตยกรรม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย และแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหามหาวิทยาลัยศิลปากร ปีงบประมาณ 2554 จังหวัดพัทลุง โดยผู้เขียนเป็นหนึ่งในคณะผู้ศึกษาจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากการเคหะแห่งชาติ โดยคัดเนื้อหาเฉพาะส่วนที่ผู้เขียนเป็นผู้รับผิดชอบหลัก ซึ่งเกี่ยวข้องกับการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคีทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการป้องกัน/แก้ไขและพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมืองในพื้นที่เป้าหมายและการเสริมสร้างศักยภาพด้านการวางแผนป้องกัน/แก้ไขและพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมืองให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคีที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เป้าหมาย ให้มีความรู้ ความเข้าใจและประสบการณ์ในกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยและแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหามหาวิทยาลัยศิลปากร (และ/หรือปัญหาที่อยู่อาศัยด้านอื่นๆ) รวมถึงการจัดกิจกรรมนำร่องเพื่อการป้องกัน/แก้ไขและพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมืองในพื้นที่เป้าหมาย อันได้แก่ ชุมชนเก่า ย่านลำป่า จังหวัดพัทลุง

คำสำคัญ: การออกแบบแบบมีส่วนร่วม / การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ / การหนุนเสริมอำนาจชุมชน / การพัฒนาชุมชน

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง การจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย และแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหามหาวิทยาลัยศิลปากร ปีงบประมาณ 2554 จังหวัดพัทลุง โดยหัวหน้าโครงการ ได้แก่ ชัยสิทธิ์ ด้านกิตติกุล คณะผู้วิจัยร่วม ได้แก่ สุพิชชา โต้ววิชัย พิริยา บุญชัยพฤกษ์ และ รุจิเรข ตันท์พะลัง โดยมีคณะผู้ช่วยวิจัย ได้แก่ วรินทร์ จารุพุทธิกร ภาสกร คำภูแสน สุกฤษณา เป็กทอง และวนิษา ดิคำ

Participatory Community Development: Lum Pum Old Community Area, Phatthalung

Supitcha Tovivich, Ph.D.

Assistant Professor, Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

This paper is a part of a research on “Residential Development and Planning for Prevention of and Solution for the Problem of Overcrowding: Phatthalung Province”, 2012, implemented by a research team of the Faculty of Architecture, Silpakorn University, which the author was a co-researcher, funded by the National Housing Authority of Thailand. The content of this paper focuses on the author’s main responsibility in the research team, which is to conduct the participatory process of engaging local administration and relevant stakeholders, related to community development, residential development plans, self-efficacy promotion for residential development, and the pilot projects. The self-efficacy promotion was highlighted in the planning process to ensure that the local administration and relevant stakeholders get involved. Their participation in the planning process would not only result in gaining knowledge and understanding, but also help to define the problem, potentials and opportunities, as well as, to prepare guidelines for the future residential development of old area titled Lum Pum in Phatthalung Province.

Keywords: participatory design / action research / community empowerment / community development

บทนำ

จากการพัฒนาและการจัดการกับปัญหาด้านที่อยู่อาศัยของประเทศที่ผ่านมา สะท้อนถึงปัญหาเชิงนโยบายในการบริหารจัดการของท้องถิ่นที่ไม่มีความสมดุลและยั่งยืน ในอนาคตจำเป็นต้องเตรียมความพร้อม โดยสนับสนุนให้ท้องถิ่นมีความรู้ ความสามารถในการบริหารจัดการด้านที่อยู่อาศัยภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของภาคที่เกี่ยวข้องในการป้องกันและแก้ไขปัญหา และพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมือง เพื่อสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยให้แก่ประชาชนในพื้นที่ ภายใต้แนวทางการพัฒนาดังกล่าว ในอนาคตท้องถิ่นจำเป็นต้องมีการวางแผนเพื่อบริหารจัดการด้านที่อยู่อาศัย โดยให้สอดคล้องตามสภาพแวดล้อม ข้อจำกัด และยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ในระดับต่างๆ ซึ่งโครงการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยและแผนป้องกันแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดของการเคหะแห่งชาติ เป็นกลไกหนึ่งที่จะช่วยผลักดันให้หน่วยงานท้องถิ่นได้รับความรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์ในการวางแผนป้องกันและแก้ไขปัญหา และพัฒนาที่อยู่อาศัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2542 การศึกษาเพื่อดำเนินโครงการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยระดับเมือง แผนป้องกันและแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดระดับพื้นที่ โดยอาศัยกระบวนการเสริมสร้างสมรรถนะในการพัฒนาที่อยู่อาศัยให้ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นับเป็นกลไกสำคัญที่มีส่วนสนับสนุนให้ท้องถิ่นสามารถวางแผน รวมทั้งบริหารจัดการ ป้องกันและแก้ปัญหาคอนกรีตพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมืองของตนได้

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

วัตถุประสงค์ของบทความนี้เพื่อนำเสนอที่มาที่ไป ความสำคัญ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง กระบวนการวิจัย ผลของการศึกษา บทวิเคราะห์ รวมถึงบทสรุปและข้อจำกัดต่างๆ ของการศึกษาการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย: กรณีศึกษาชุมชนเก่า ย่านลำป่า จังหวัดพัทลุง โดยวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้แก่

- เพื่อจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยและแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหาชุมชนแออัด (และ/หรือ ปัญหาที่อยู่อาศัยด้านอื่นๆ) ในพื้นที่เป้าหมายอย่างยั่งยืน ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ และความต้องการของพื้นที่เป้าหมาย รวมทั้งมีแนวทางการขับเคลื่อนแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยฯ ไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม
- เพื่อเสริมสร้างศักยภาพด้านการวางแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหา และพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมืองให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เป้าหมาย ให้มีความรู้ ความเข้าใจและประสบการณ์ในกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยและแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหาชุมชนแออัด (และ/หรือปัญหาที่อยู่อาศัยด้านอื่นๆ) รวมถึงการจัดกิจกรรมนรณรงค์เพื่อการป้องกัน/แก้ไข และพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมืองในพื้นที่เป้าหมาย
- เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคีทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการป้องกัน/แก้ไข และพัฒนา ที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมืองในพื้นที่เป้าหมาย

ขอบเขตและวิธีการศึกษา

ขอบเขตพื้นที่ดำเนินการศึกษาที่บทความนี้กล่าวถึงได้แก่ “ย่านลำป่า” อยู่ภายใต้เขตการปกครองของเทศบาลเมืองพัทลุง ในส่วนของกระบวนการดำเนินงาน สามารถจำแนกออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน คือ โครงการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยและแผนป้องกันและแก้ไขปัญหาชุมชนระดับพื้นที่ โครงการการเสริมสร้างศักยภาพด้านการวางแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหา และพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมือง และการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยและแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหาชุมชนแออัด โดยบทความนี้จะคัดเลือกและให้ความสำคัญกับส่วนของกระบวนการสร้างกระบวนการ

มีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยระดับเมืองและแผนป้องกันและแก้ไขปัญหาชุมชน รวมถึงการจัดทำแผนโครงการนำร่องที่เป็นการดำเนินงานในพื้นที่

การจัดกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างศักยภาพด้านการวางแผนป้องกันและแก้ไขปัญหาและพัฒนาที่อยู่อาศัย เพื่อเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์ให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เป้าหมาย ประกอบด้วย การจัดการอบรมสัมมนา เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ สร้างความเข้าใจ และประสบการณ์ในการป้องกันและแก้ไขปัญหา และพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมืองให้แก่กลุ่มเป้าหมายรายพื้นที่ การจัดการศึกษาดูงาน การรายงานผลการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนต่อสาธารณชน นอกจากนี้ยังมีการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยและแผนป้องกันและแก้ไขปัญหาชุมชน แออด ประกอบด้วย การจัดประชุมชี้แจงโครงการต่อผู้ว่าราชการจังหวัด หน่วยงานระดับจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เพื่อระดมความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ การให้ข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล ข้อเสนอแนะแนวทางการดำเนินงานในแต่ละช่วงเวลา การพิจารณากำหนดกิจกรรมนำร่อง การประชุมเพื่อรายงานผลการดำเนินโครงการฯ ตามช่วงเวลา เพื่อขอรับข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะ เพื่อพิจารณาปรับปรุงการดำเนินงานต่อไป และการประชุมเพื่อนำเสนอสรุปผลการศึกษา และส่งมอบงานฉบับสมบูรณ์ของโครงการฯ ต่อผู้ว่าราชการจังหวัด หัวหน้าส่วนราชการระดับจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งผู้มีส่วนร่วมและเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยฯ เมื่อการดำเนินโครงการฯ แล้วเสร็จ

ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง: การพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบมีส่วนร่วม

การศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม เป็นการใช้เทคนิคของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR) นำมาใช้ในการวิจัยชุมชนเพื่อทราบข้อมูลเชิงลึกของชุมชน ในด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม ชุมชน ความสัมพันธ์ขององค์กรระดับกลุ่มผู้นำ อำนาจ อิทธิพล และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความต้องการของชุมชนเพื่อร่วมกันเรียนรู้และพัฒนาชุมชนของตนเองด้วยตนเองและเพื่อประโยชน์ของชุมชนเอง โดยใช้ทักษะการสังเกต การพูดคุย การสนทนากลุ่ม การแฝงตัวอยู่ในชุมชน ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง การศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในเวทีเรียนรู้ปัญหาของชุมชน ร่วมกันคิดหาทางออกของปัญหา พิจารณาแนวทางเลือกของการแก้ปัญหา ตัดสินใจเลือกแนวทางแก้ปัญหา วางแผนจัดกิจกรรม หรือบริการ หรือโครงการร่วมมือร่วมกันทำงาน ติดตามและประเมินผลงานอย่างต่อเนื่อง แก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น และร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างทั่วถึงเป็นธรรม

ในทางหนึ่ง “การมีส่วนร่วม (Participation)” และ “การมอบอำนาจการตัดสินใจ (Empowerment)” ให้ประชาชนคือรากฐานของการพัฒนาทางเลือกที่ยั่งยืน คือการให้ประชาชนเป็นศูนย์กลาง มากกว่าการให้ความสำคัญที่ผลผลิตหรือกำไร (Friedmann, John Rembert Peter, 1992) โดยเน้นที่การให้อิสระในการตัดสินใจแก่ชุมชน การส่งเสริมให้ชุมชนพึ่งพาตัวเองได้ ส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตย การเรียนรู้ทางสังคมร่วมกัน และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการเมืองโดยการใช้อำนาจทางสังคมของชุมชนเป็นเครื่องมือ คือการหนุนเสริมอำนาจให้ผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนกลายเป็นผู้มีความสามารถที่จะจัดการ แก้ไข และพัฒนาชีวิตของตนเอง ช่วยเหลือตนเองตามสิทธิพลเมือง ร่วมกันสร้างเมืองที่เป็นธรรมและน่าอยู่ (Woolcombe, 1996)

ในอีกทางหนึ่งองค์กรสากลขนาดใหญ่อย่างธนาคารโลกผู้ซึ่งเน้นที่ความคุ้มค่าและความมีประสิทธิภาพของการทำงานและการจัดการมอง “การมีส่วนร่วม” ว่าเป็นเครื่องมือที่จะทำให้โครงการเพื่อชุมชนคนรายได้น้อยต่างๆ เข้าถึงกลุ่มที่มีความต้องการได้อย่างแท้จริงและอย่างมีประสิทธิภาพ (เพราะชาวบ้านย่อมรู้ปัญหาของตัวเองดีที่สุด การมีส่วนร่วมจากชาวบ้านทำให้การแก้ปัญหาตรงเป้าหมายมากกว่า) อีกทั้งช่วยให้มีความคุ้มค่า (เพราะรัฐจะลงทุนน้อยลงเนื่องจากชุมชนต้อง

รับผิดชอบร่วมกันกับรัฐทั้งค่าใช้จ่ายและผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น) (Paul, 1987 อ้างใน Mayo and Craig, 1995) โดยสรุป โมเซอร์ (Moser, 1989) กล่าวว่าข้อดีของการมีส่วนร่วมในการพัฒนานั้นอาจแบ่งได้เป็น 3 ระดับ

1. การมีส่วนร่วมช่วยทำให้การแก้ปัญหาเป็นไปโดยมีประสิทธิภาพทั้งในแง่ของการลงทุน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ อีกทั้งยังเป็นการแก้ปัญหาได้อย่างตรงจุด เนื่องจากชุมชนย่อมรู้และเข้าใจปัญหา ศักยภาพ รวมถึงแนวทางแก้ไขของตนเองได้ดีที่สุด

2. การมีส่วนร่วมของชุมชนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการพัฒนาศักยภาพท้องถิ่น โดยอาจเป็นการเพิ่มศักยภาพของชุมชนทั้งในระดับส่วนบุคคลและระดับกลุ่ม ผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน ทำงานร่วมกัน การฝึกอบรมเพิ่มความรู้และทักษะความชำนาญต่างๆ

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนเมื่อลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังแล้วนั้นควรนำไปสู่การมอบอำนาจการตัดสินใจสู่ชุมชน นั้นหมายถึงชุมชนมีศักยภาพเป็นผู้สำรวจและกำหนดปัญหา วิเคราะห์ศักยภาพตัวเอง หาแนวทางการแก้ปัญหาที่เหมาะสมกับบริบทและทรัพยากรที่ตนเองมี และมีอำนาจในการตัดสินใจในการแก้ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตตนเอง

อย่างไรก็ตามคำว่า “การมีส่วนร่วม” เป็นคำที่ถูกใช้อย่างแพร่หลายในภาคทฤษฎีและระดับนโยบาย โดยในหลายครั้งมีความขัดแย้งและอุปสรรคมากมายในการนำไปปฏิบัติ ในการใช้ “การมีส่วนร่วม” ในการปฏิบัติงานนั้นคำถามที่นักปฏิบัติการพึงพิจารณาอยู่เสมอ ได้แก่

- “ตอนไหนที่ชุมชนควรมีส่วนร่วม” ในภาคทฤษฎีมีนักวิชาการกำหนดลำดับขั้นของการมีส่วนร่วมไว้หลากหลายส่วนใหญ่มองว่าหากเป็นเพียงการออกแบบหรือกำหนดแนวทางการแก้ปัญหาแล้วให้ชุมชนเป็นผู้เลือกแบบที่พอใจ หรือชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูลพื้นฐาน นั้นไม่ถือเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เพราะขาดการสร้างเสริมศักยภาพท้องถิ่นและไม่ได้สนับสนุนให้ชุมชนมีความเข้าใจในปัญหาและศักยภาพของตนเองมากขึ้น

- “การมีส่วนร่วมของใคร” เป็นที่น่าสนใจที่คำว่า “ชุมชน” เป็นคำที่ใช้กันโดยทั่วไปโดยไม่ได้มีการกำหนด นิยามหรือจำกัดความ สิ่งหนึ่งที่ชัดเจนคือ “ชุมชน” นั้นประกอบไปด้วยผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลายทั้งในเรื่องอายุ เพศ เชื้อชาติ ความเชื่อ ระดับการศึกษา ฯลฯ ซึ่งผู้คนแต่ละกลุ่มนี้ย่อมมีความต้องการและมีความสัมพันธ์ทางอำนาจที่แตกต่างกัน ในการจัด “การมีส่วนร่วม” ในชุมชน ผู้ปฏิบัติการพึงพิจารณาอยู่เสมอว่าผู้เข้าร่วมเป็นตัวแทนของผู้คนกลุ่มใด และต้องเลือกใช้วิธีการที่เหมาะสมที่จะช่วยให้กลุ่มคนที่อาจไม่มีอำนาจในชุมชนได้มีพื้นที่ได้แสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจได้อย่างเหมาะสมและทั่วถึง

ในเบื้องต้น Hamdi (2004) กำหนดไว้ว่า “ชุมชน” อาจแบ่งได้เป็น 5 ประเภท โดยในแต่ละประเภทอาจมีการซ้อนทับกันอยู่อย่างมีพลวัต

- ชุมชนที่มีความสนใจร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง (Community of interest)
- ชุมชนที่มีความเชื่อและวัฒนธรรมร่วมกัน (Community of culture)
- ชุมชนของผู้ประกอบการ (Community of practice) เช่น ผู้ที่ประกอบอาชีพเดียวกัน
- ชุมชนที่เกิดการรวมตัวกันเพื่อต่อต้านปัจจัยข่มขู่จากภายนอก (Community of resistance)
- ชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกัน (Placed-based community)

เราอาจแบ่งชุมชนทั้ง 5 ประเภทออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือการเกิดความเป็นชุมชนจาก “ประเด็น” และ “พื้นที่” ซึ่งทั้งสองอย่างมีความสัมพันธ์กันอย่างน่าสนใจ ในการปฏิบัติงานของผู้ปฏิบัติการ สิ่งสำคัญคือการเสริมสร้างความเป็นชุมชนผ่านเครื่องมือต่างๆ โดยใช้ปัจจัยของการเกิดชุมชนทั้ง 5 ข้อในข้างต้นให้เป็นประโยชน์

ท้ายที่สุดหากกระบวนการมีส่วนร่วมได้พัฒนาไปถึงขั้นสุดท้ายหรือขั้นของการมอบอำนาจการตัดสินใจให้ชุมชนอย่างแท้จริงนั้น “การมีส่วนร่วม” คือการสนับสนุนให้ชุมชนดังกล่าวค้นพบและเข้าใจความต้องการ ศักยภาพ และปัญหาของ

ตนเอง เพื่อที่จะสามารถเป็นผู้จัดการชีวิตและแก้ไขปัญหาของตัวเองได้ด้วยตนเอง (Cornwall, 2004; VeneKlasen and Miller, 2002) มันคือการช่วยให้คนเข้าใจในสิ่งที่คนๆ นั้นรู้อยู่แล้ว (Glass, 1996: 29) โดยองค์ประกอบของการมอบอำนาจการตัดสินใจที่แท้จริง (Freire and Ramos, 1972) มี 3 องค์ประกอบหลัก ได้แก่

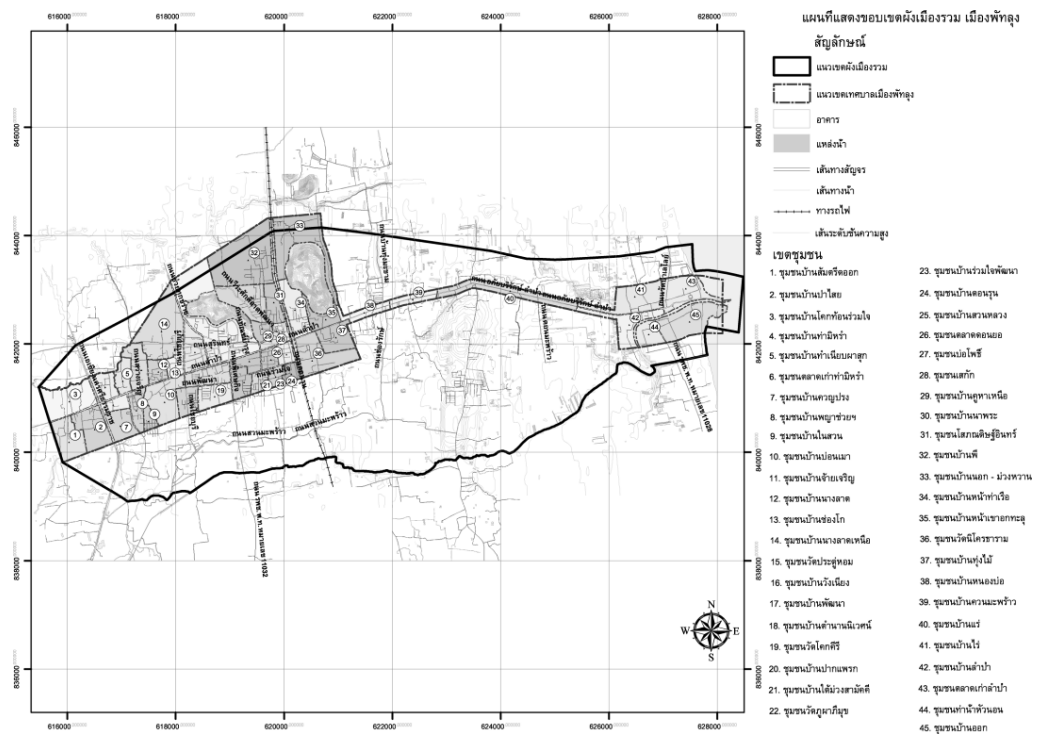
1. คน/ชุมชนนั้นๆ เกิดความเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตัวเอง
2. คน/ชุมชนนั้นๆ ลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาด้วยตนเอง
3. คน/ชุมชนนั้นๆ ประเมินผลของปฏิบัติการต่างๆ ในองค์กรรวมและในหลายมิติ โดยมองตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมในภาพรวมอีกทั้งเห็นถึงความสัมพันธ์ของตนเองที่มีต่อเมืองและในทางกลับกัน

สำหรับแนวคิดการพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบมีส่วนร่วม นั้น การอ้างอิงถึงทฤษฎีของ “Architecture of Empowerment” ของ Serageldin (1997) อาจมีประโยชน์อยู่บ้าง โดยคำนิยามของ “สถาปัตยกรรมเพื่อการมอบอำนาจการตัดสินใจ” นั้นได้ถูกกำหนดไว้ว่า คือ การสร้างสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ตอบสนองความต้องการของผู้ใช้สอย ชาวบ้าน และชุมชนที่เคยด้อยอำนาจ โดยเคารพความเป็นมนุษย์ของพวกเขาเหล่านั้น และให้พวกเขาเป็นผู้กำหนดและควบคุมเส้นทางชีวิตด้วยตนเอง โดยสถาปนิกไม่ได้ละทิ้งบทบาทของการเป็นนักออกแบบ หากแต่การมีส่วนร่วมจากผู้ใช้สอยและการมอบอำนาจการตัดสินใจให้ชุมชนเป็นการช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของการออกแบบและทำให้งานสร้างสรรค์ที่ออกมาละเอียดอ่อนและสมบูรณ์แบบมากยิ่งขึ้น

ลักษณะสำคัญของการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ได้แก่ การที่ผู้ทำการวิจัยไม่เป็นประธานหรือผู้นำ แต่มีบทบาทเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกในกระบวนการเสวนาเรียนรู้และกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้บุคคลที่เข้าร่วมในกระบวนการมีโอกาสในการวิเคราะห์ การตัดสินใจ และพัฒนาศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้มากยิ่งขึ้น โดยเริ่มต้นจากประเด็นที่คนในชุมชนเห็นว่ามีความสำคัญ จากนั้นสร้างกระบวนการการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมกันกำหนดปัญหา ประเด็น วิธีการศึกษา เก็บข้อมูล วิเคราะห์ และสรุปผลเพื่อร่างแนวทางการแก้ปัญหาพร้อมกัน ท้ายที่สุดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมคือ การพัฒนาศักยภาพคนในชุมชนเพื่อไปพัฒนาชุมชนของตนเอง

พื้นที่ศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

“ย่านลำป่า” อยู่ภายใต้เขตการปกครองของเทศบาลเมืองพัทลุง ประกอบด้วยชุมชน 5 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านไร่ ชุมชนตลาดเก่าลำป่า ชุมชนลำป่า ชุมชนทำน้ำห้วนอน และชุมชนบ้านออก ในอดีตย่านลำป่าแบ่งออกเป็น 2 ฝั่ง คือ ลักษณะการนอนของคนที่ย่านขวางคลองลำป่า โดยฝั่งหัว (ศีรษะ) อยู่ที่บ้านทำน้ำห้วนอน และฝั่งตีน (เท้า) อยู่ที่ตลาด (บริเวณชุมชนลำป่าในปัจจุบัน) สำหรับชุมชนฝั่งทำน้ำห้วนอนซึ่งคณะวิจัยได้เลือกเป็นชุมชนนำร่องในการศึกษาวิจัยนั้น เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีมากกว่า 150 ปี จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในชุมชนพบว่า ชุมชนทำน้ำห้วนอนในอดีตอยู่อาศัยกัน 2 หย่อมบ้าน คือ บ้านตอก (ชุมชนทำน้ำห้วนอน) และบ้านออก (ชุมชนบ้านออก) ซึ่งเดิมเป็นชุมชนเดียวกัน และชุมชนบ้านออกได้แยกเขตการปกครองออกจากชุมชนทำน้ำห้วนอน เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2552 กลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยในช่วงแรกคือ คนจีน และ แยก โดยฝั่งทำน้ำห้วนอน เรียก บ้านแยก เนื่องจาก แยก (อิสลาม) มาจากมาเลเซียมาอยู่อาศัยและมีลูกหลานต่อมาแต่ส่วนใหญ่กลายเป็นพุทธไปหมดแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำมาหากินเลี้ยงชีพด้วยการทำ ประมง ทำนา ปลูกพืชผัก โดยเป็นแหล่งปลูกแตงและมันที่มีชื่อเสียงของจังหวัด สำหรับแม่น้ำลำป่านั้นเป็นแม่น้ำที่หล่อเลี้ยงชาวลำปามาตั้งแต่อดีต คนในชุมชนใช้ทั้งอุปโภคบริโภค จากการสำรวจข้อมูลในชุมชน ได้พูดคุยกับชาวชุมชนฝั่งทำน้ำห้วนอนในเบื้องต้น คณะผู้ศึกษาพบว่าชุมชนมีความน่าสนใจ ทั้งในเรื่องของประวัติศาสตร์ของพื้นที่ และประวัติของผู้คน รวมถึงวิถีชีวิตของชาวชุมชนที่มีความเป็นเอกลักษณ์ โดยเฉพาะที่ชุมชนบ้านทำน้ำห้วนอนและชุมชนบ้านออกซึ่งมีผู้สูงอายุจำนวนมาก

ภาพที่ 2: ย่านลำป่า

คณะผู้ศึกษาพบว่ากลุ่มผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังมีปฏิสัมพันธ์ที่ติดกับเพื่อนบ้าน และมีพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน คือ “โรงพระ” เป็นอาคารไม้สองชั้น แบบเปิดโล่งตั้งอยู่ติดริมน้ำ ในพื้นที่ชุมชนบ้านออก ใช้สำหรับทำกิจกรรมในวันสำคัญ อาทิ ในการฟังเทศน์ฟังธรรมในวันสำคัญทางศาสนา ใช้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน พบปะพูดคุยกัน ดูโทรทัศน์ หรือแม้แต่การพักผ่อนนอนเล่นด้วยกัน ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในชุมชนคาดว่าโรงพระน่าจะมียุขอายุมากกว่า 100 ปี เนื่องจากความทรุดโทรมจึงได้มีการย้ายโรงพระมาสร้างใหม่ที่ริมน้ำในปัจจุบันประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่าน

นอกจากนี้จากการสังเกตทางกายภาพพบว่าชุมชนในย่านลำป่า ทั้งฝั่งทำน้ำห้วยอนและฝั่งตลาดลำป่านั้น ยังคงมีบ้านเรือนไม้ทรงปั้นหยาเก่าอยู่พอสมควร เมื่อสอบถามคนในชุมชนนั้นทราบว่าบางหลังมีอายุกว่า 100 ปี และการก่อสร้างบ้านเรือนสมัยก่อนนั้น วัสดุดิบในการสร้างบ้านเรือน อย่างเช่นไม้บางส่วนนั้นนำเข้ามาจากประเทศมาเลเซียโดยนำมาขายทางรถไฟ ส่วนกระเบื้องนั้นมีการบรรทุกมาทางเรือ และเป็นกระเบื้องจากเกาะยอ (จังหวัดสงขลา) ทั้งสิ้น สำหรับการสร้างนั้นจะสร้างโดยญาติพี่น้องช่วยกันสร้าง โดยจะมีผู้ที่เป็นช่างคอยควบคุมอยู่ บ้านริมน้ำส่วนใหญ่จะมีบริเวณชานนอกบ้าน และภายในตัวเรือนจะมีหลายระดับลดหลั่นกันไป ทั้งห้องนั่งเล่น จนถึงห้องนอน เมื่อน้ำท่วมระดับหนึ่งก็ย้ายไปอยู่ในระดับที่สูงกว่า ซึ่งเรื่องน้ำท่วมก็ถือเป็นเรื่องปกติของชุมชนริมน้ำเช่นนี้ บ้านบางหลังที่มีความสวยงามทางสถาปัตยกรรมถูกปิดไว้เนื่องจากไม่มีผู้อยู่อาศัย ในปัจจุบันบ้านเรือนแบบสมัยใหม่ทำจากคอนกรีตเสริมเหล็ก ถูกปลูกแทรกตัวแทนที่ที่เก่าซึ่งลดจำนวนน้อยลงอย่างต่อเนื่อง เศษกระเบื้องของบ้านทรงเก่าที่แตกกระจายเมื่อถูกโยนลงมาที่พื้นเพื่อเตรียมรื้อสร้างบ้านที่มีรูปทรงทันสมัย สิ่งเหล่านี้ยังคงพบเห็นได้ บ้างก็ให้เหตุผลว่าการซ่อมแซมบ้านเก่าต้องใช้งบประมาณที่สูง หรือต้องการบ้านแบบใหม่มากกว่า จึงเป็นสิ่งที่น่าคิดว่า ต่อไปในอนาคตหากคนในชุมชนไม่เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญ บ้านเรือนเหล่านี้ก็ย่อมจะสูญหายไปตามกาลเวลา

ภาพที่ 3: วัด บ้านเก่า และผู้สูงอายุในย่านลำป่า

ชุมชนย่านลำป่ามีองค์ประกอบทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งในเรื่องของสถานที่ ประวัติศาสตร์ อาทิ วังเจ้าเมืองเก่า บ้านเรือนเก่าๆ ในชุมชน และผู้สูงอายุที่มีจำนวนมากในชุมชน แต่ยังคงขาดในเรื่องของการรวบรวมข้อมูล เรื่องเล่า ประวัติศาสตร์ ความสำคัญของพื้นที่ สำหรับด้านกายภาพทั้งในด้านที่อยู่อาศัย สาธารณูปโภค และภูมิทัศน์ในชุมชน พบว่ายังขาดการออกแบบที่เหมาะสมสำหรับคนทุกวัย (Universal design) ทั้งทางลาด การออกแบบทางเดิน สำหรับผู้สูงอายุและผู้พิการในชุมชน โดยหากมองศักยภาพในการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ บริเวณย่านลำป่ามีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมือง เป็นย่านเมืองเก่า มีทั้งในเรื่องของวังเก่า วัด เรือโบราณ บ้านเก่า ความรู้ ภูมิปัญญาต่างๆ ผู้คนยังคงมีวิถีชีวิตแบบเรียบง่ายมีความใกล้ชิดเป็นกันเอง อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่อยู่อาศัย สาธารณูปโภค และภูมิทัศน์ย่านลำป่า ได้แก่ บ้านเก่ามีสภาพทรุดโทรม ระบบสาธารณูปโภคยังขาดการออกแบบที่คำนึงถึงการใช้งานสำหรับคนทุกกลุ่ม อาทิ ทางเดินภายในชุมชน ทางลาดสำหรับรถเข็น เป็นต้น นอกจากนี้ยังขาดบรรยากาศการส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น ป้ายบอกทาง แผนที่ชุมชน แผนที่ทรัพยากรวัฒนธรรม เป็นต้น ดังนั้นหากมองในเรื่ององค์ประกอบและขนาดที่เหมาะสม ชุมชนย่านลำป่าจึงมีประเด็นของการจัดทำแผนการพัฒนาที่อยู่อาศัยระดับพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับดำเนินกิจกรรมนันทนาการ โดยใช้กระบวนการจัดการความรู้ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่อยู่อาศัยเชิงอนุรักษ์ฟื้นฟูและการปรับภูมิทัศน์ สาธารณูปโภคชุมชน ให้เหมาะสมสำหรับคนทุกเพศทุกวัย ซึ่งมีแนวโน้มที่สามารถดำเนินการให้เห็นเป็นรูปธรรมได้และสามารถเป็นตัวอย่างให้กับชุมชนอื่นๆ ในเขตเทศบาลเมือง

แนวคิดและข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม

คณะผู้ศึกษาได้กำหนดให้การทำแผนที่ (Mapping) เป็นวิธีวิทยา (Method) หนึ่งของการวิจัย เพื่อเป็นการสร้างกระบวนการให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วม เกิดการเรียนรู้ และเกิดกระบวนการกลุ่ม ซึ่งจะทำให้เกิดความตระหนัก รู้จักตนเอง รู้จักชุมชน มองเชื่อมโยงถึงแผนที่ชุมชนในอนาคตได้ “การจัดการความรู้ของผู้รู้และผู้สูงอายุในชุมชน” เป็นจุดเริ่มต้นในการดำเนินกิจกรรมแผนที่พัฒนาที่อยู่อาศัยระดับพื้นที่เทศบาลเมืองพัทลุง โดยเน้นในเรื่องการมีส่วนร่วมเพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพ ความสามารถของประชาชนในพื้นที่ โดยเชื่อว่าจะนำไปสู่การมีแผนที่พัฒนาที่อยู่อาศัยในระดับพื้นที่และการอยู่อาศัยที่เหมาะสมได้ในที่สุด

สำหรับการกำหนดตัวชี้วัดในการดำเนินกิจกรรมนั้นคณะผู้ศึกษาได้กำหนดตัวชี้วัดในการดำเนินกิจกรรมนำร่อง “การจัดการความรู้จากผู้รู้ในท้องถิ่นและผู้สูงอายุในชุมชน” จากพื้นที่ศึกษา เพื่อที่จะสามารถดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการเสริมสร้างสมรรถนะของชุมชน ทั้งยังสามารถติดตามและประเมินผลการดำเนินกิจกรรมได้ชัดเจน คณะผู้ศึกษาจึงได้กำหนดตัวชี้วัดในการดำเนินกิจกรรม โดยประยุกต์ มาจากกระบวนการจัดการความรู้ ที่เรียกว่า SECI ซึ่งเป็นกระบวนการ 4 ส่วน ได้แก่

1. ด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Socialization) ระหว่างกัน โดยมีการดำเนินกิจกรรมที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ข้อคิดเห็น ความเชื่อ วิธีการ ความรู้ต่างๆ ระหว่างผู้รู้และผู้สูงอายุในชุมชน ร่วมกับกลุ่มเด็ก และผู้ใหญ่ในชุมชน ซึ่งรูปแบบกิจกรรมนำร่องที่สามารถดำเนินการ อาทิ การจัดกิจกรรมเพื่อพูดคุยแบบรายตัวและรายกลุ่ม การสอบถามประวัติศาสตร์ชุมชนจากผู้รู้และผู้สูงอายุ

2. ด้านการสกัดความรู้ออกจากตัวคน (Externalization) เป็นการเปลี่ยนความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคล ไปเป็นความรู้ที่ชัดเจน ผู้อื่นสามารถเข้าถึงได้ เพื่อสามารถนำความรู้ ภูมิปัญญาต่างๆ ไปพัฒนาและเผยแพร่สู่สาธารณะมากยิ่งขึ้น

3. ด้านการควบรวมหรือผนวกความรู้ (Combination) เป็นการนำความรู้ที่ชัดเจนมารวม บันทึก จัดแบ่งหมวดหมู่ ซึ่งความรู้ในรูปแบบนี้จะสามารถเผยแพร่ได้อย่างกว้างขวาง รูปแบบกิจกรรมที่สามารถดำเนินการได้ ได้แก่ การทำสื่อต่างๆ ป้ายสื่อความหมาย แผนที่ แผนที่ สมุดภาพเล่าเรื่อง นิทรรศการ หนังสือ พิพิธภัณฑ

4. ด้านการฝังหรือผนึกความรู้ (Internalization) เป็นการนำความรู้ที่ชัดเจนไปปฏิบัติ ประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ กระบวนการ วิธีการใหม่ เป็นการปรับปรุง/ประยุกต์ใช้ให้เกิดคุณค่าและมูลค่า โดยรูปแบบกิจกรรม ได้แก่ การฟื้นฟู การเผยแพร่ การพัฒนาหรือการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ชุมชน ของดีของชุมชน อาทิ อาหาร เป็นต้น

ตัวชี้วัดทั้ง 4 ด้านในการจัดการความรู้ จะเป็นส่วนที่ช่วยในการจัดทำแผนปรับปรุง/พัฒนาที่อยู่อาศัยของบ้านเรือนหรือชุมชนย่านลำป่าให้มีการจัดการร่วมกับชุมชน ทั้งในด้านภูมิทัศน์ การออกแบบที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมสำหรับคนทุกกลุ่ม (Universal design) โดยเป็นกระบวนการที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนชุมชน และองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ที่เห็นตระหนักถึงความสำคัญในการแก้ไขปัญหา/พัฒนา บนฐานความรู้ ภูมิปัญญา และทรัพยากรของชุมชนได้อย่างเหมาะสม

การดำเนินงานกิจกรรมนำร่อง

การดำเนินกิจกรรมนำร่องของชุมชนย่านลำป่า ได้เลือกพื้นที่ชุมชนบ้านท่าหน้าห้วยนอน และชุมชนบ้านออกเพื่อเริ่มดำเนินการในการสำรวจทรัพยากรสำคัญในชุมชน (Resource mapping) เพื่อนำมาทำเป็นแผนที่ชุมชน (Community guide map) สำรวจความต้องการของชุมชนในการปรับปรุงที่อยู่อาศัย ที่สาธารณะ สาธารณูปโภคในชุมชน เพื่อนำมาออกแบบ (Design guideline) ให้ตรงกับความต้องการของชุมชนในการปรับปรุง พัฒนาชุมชนตามความเหมาะสม ซึ่งใช้แนวคิดสำหรับการออกแบบเพื่อคนทุกวัย (Universal design) ในชุมชน ที่มีทั้งเด็ก ผู้สูงอายุ และผู้พิการ เพื่อให้เกิดการอยู่

อาศัยที่ดีขึ้น โดยในการดำเนินกิจกรรมนำร่องนั้นได้เน้นถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นสำคัญ จึงได้มีการจัดกิจกรรมขึ้น ดังนี้

1. การร่วมสำรวจแผนที่ทรัพยากรชุมชน (Resource mapping) ร่วมกับเด็กในชุมชน

ได้มีการจัดกิจกรรมสำรวจข้อมูลชุมชนร่วมกับเด็กในชุมชนทำน้ำหวานอนและบ้านออก โดยมีเด็กเข้าร่วมกิจกรรมจำนวนกว่า 20 คน ซึ่งเป็นการจัดกิจกรรมแบบไม่เป็นทางการในการสำรวจทรัพยากรในชุมชน ซึ่งเป็นการใช้ศิลปะในการวาดรูปมาเป็นสื่อกลางให้เด็กได้เรียนรู้ชุมชนของตนเอง และเกิดการพูดคุยสอบถามระหว่างเด็กกับคนในชุมชนในเรื่องของประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา สถานที่สำคัญในชุมชน ผู้รู้ในชุมชน ผลจากการดำเนินกิจกรรมในชุมชนทำให้ทราบตำแหน่งทรัพยากรในชุมชนที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของเด็กในชุมชน และทำให้เด็กได้เรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนตนเอง นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในชุมชน โดยที่ผู้ใหญ่เองได้ถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์ให้เด็ก ขณะเดียวกันก็ทำให้คณะผู้ศึกษาเห็นศักยภาพของชุมชนมากยิ่งขึ้น ทำให้พบว่าในชุมชนยังมีบ้านเก่าที่ควรอนุรักษ์ มีภูมิปัญญาทั้งในด้านประวัติศาสตร์ การประมง และอาหาร ที่ยังคงหลงเหลือเป็นความรู้ที่อยู่ติดตัวกับผู้สูงอายุและผู้ใหญ่ในชุมชน ซึ่งยังขาดการรวบรวมความรู้เหล่านี้ และขาดการสืบทอดให้กับคนรุ่นหลัง ทีมผู้ศึกษาจึงได้ดำเนินโครงการทำแผนที่บ้านเก่าเพื่อการอนุรักษ์ จัดทำแผนที่แสดงตำแหน่งบ้านเก่าที่อนุรักษ์ไว้ก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงไป

ภาพที่ 4: กิจกรรมร่วมสำรวจแผนที่ทรัพยากรชุมชน

ภาพที่ 5: แผนที่บ้านเก่าในย่านลำป่า

2. โครงการปรับปรุงโรงพระเป็นพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน

จากการลงพื้นที่พูดคุยกับคนในชุมชนบ้านออก และทำน้ำห้วนอน พบว่าพื้นที่สาธารณะ หรือพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน คือ โรงพระ แต่ปัจจุบันโรงพระนั้นมีความทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ดังนั้นคณะผู้ศึกษาจึงได้ชักชวนคนในชุมชนมาร่วมคิดในการที่จะปรับปรุงโรงพระ ให้เหมาะสมกับการใช้งานของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้สูงอายุในชุมชนบ้านออก และชุมชนทำน้ำห้วนอนที่เป็นกลุ่มที่มาใช้งานโรงพระมากที่สุด

คณะผู้ศึกษาได้ชักชวนให้คนในชุมชนร่วมกันแสดงความคิดเห็นเพื่อร่วมกันปรับปรุงโรงพระ ใน 3 ประเด็นหลัก ได้แก่

1. การใช้ประโยชน์จากโรงพระในแต่ละวัน หรือในกิจกรรมใดบ้าง
2. ปัญหาและความพึงพอใจในการใช้งาน
3. แนวทางการปรับปรุง รวมทั้งกิจกรรมที่อยากให้เกิดขึ้น

นอกจากนี้ทางคณะผู้ศึกษาได้สอบถามเพิ่มเติมถึงความรู้ความสามารถของผู้สูงอายุในชุมชนทำให้ทราบว่าผู้สูงอายุในชุมชนล้วนมีความสามารถที่หลากหลาย ทั้งเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน การประมง อาหาร หรือในเรื่องของคนตรี เนื่องจากมีผู้สูงอายุในชุมชนมาร่วมแสดงความคิดเห็น จำนวน 28 คน ซึ่งบางรายมีอายุถึง 89 ปี แต่พบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีสุขภาพแข็งแรง และอารมณ์ดี ซึ่งส่วนใหญ่ต่างบอกเป็นเสียงเดียวกันว่า เวลาว่างมักมาที่โรงพระ ทำให้ไม่เหงา บรรยากาศดี ได้พูดคุยกัน ทำให้เห็นได้ว่า โรงพระนั้น เป็นพื้นที่สาธารณะที่มีความสำคัญต่อคนในชุมชนอย่างยิ่ง

ภาพที่ 6: ลักษณะของโรงพระในปัจจุบัน

ภาพที่ 7: กิจกรรมร่วมกันแสดงความคิดเห็นเพื่อร่วมกันปรับปรุงโรงพระกับผู้สูงอายุ

ผลจากการดำเนินกิจกรรมทำให้คณะผู้ศึกษาได้ข้อมูลสำหรับการออกแบบปรับปรุงโรงพระ (Design guideline) ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากโรงพระโดยตรง ในเบื้องต้นมีความคิดเห็นร่วมกันในการออกปรับปรุงโรงพระ คือ การมีท่าเรือ พร้อมบันไดทางลงและราวจับเพื่อสามารถใช้ประโยชน์ในการต่อยอดทางเรือ หรือล่องกระทง และเพิ่มการใช้ประโยชน์โรงพระในการใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ โดยอาจมีพื้นที่สำหรับเก็บของในชั้นบนของโรงพระ สำหรับบริเวณลานหน้าโรงพระไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากคนในชุมชนใช้ประโยชน์เป็นที่จอดรถด้วย ในส่วนโครงสร้างต่างๆ ให้ยังคงไว้แต่ต้องการให้มีการยกพื้นได้สูงชันและเปลี่ยนพื้นไม้ที่ผุพัง นอกจากนี้มีข้อเสนอแนะว่าควรออกแบบแคร่ไม้ให้สามารถยกเปิดได้เพื่อทำความสะอาดพื้นด้านล่างได้โดยสะดวก และปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบโรงพระให้มีสภาพเรียบร้อย แข็งแรง สวยงาม

ศาลาโรงพระ _ ท่าเรือ

ศาลาโรงพระ _ แคร่ไม้

ศาลาโรงพระ

ศาลาโรงพระ _ ท่าเรือ

ภาพที่ 8: แนวทางการปรับปรุงโรงพระ นำเสนอโดยคณะผู้ศึกษา

3. โครงการปรับปรุงบ้านตानीก ชุมชนบ้านท่าหน้าหัวนอน¹

เนื่องจากตानीกเป็นผู้ที่เป็นที่รู้จักและเคารพรักรักของผู้คนในชุมชน บ้านของตानीกนั้น มีสภาพที่ค่อนข้างเรียบง่ายและสวยงามดีอยู่แล้ว มีชานและพื้นที่กว้างขวาง อีกทั้งยังถูกใช้เป็นที่พบปะสังสรรค์ของผู้คนในย่านอยู่แล้ว แนวทางการปรับปรุงจึงควรเป็นในลักษณะการขอความอนุเคราะห์ใช้สถานที่ การสนับสนุนกิจกรรมที่มีอยู่แล้ว การสนับสนุนซ่อมแซมบ้าน และการสร้างเสริมกิจกรรมใหม่ๆ ที่น่าสนใจ เช่น การจัดนิทรรศการภาพถ่ายชุมชนเก่าๆ การจัดแสดงข้อมูลชุมชน การเล่นดนตรีไทย การร้องเพลงกล่อมเด็กโบราณ และการจัดนิทรรศการศิลปะชุมชน เป็นต้น

ภาพที่ 9: ลักษณะของบ้านตानीกในปัจจุบัน

ภาพที่ 10: แนวทางการปรับปรุงบ้านตानीก นำเสนอโดยคณะผู้ศึกษา

4. โครงการปรับปรุงบ้านตาเมี้ยน ชุมชนบ้านออก²

ตาเมี้ยนเป็นผู้สูงอายุที่มีความเป็นผู้นำและเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมชุมชนต่างๆ อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมของศูนย์ภูมิปัญญา เป็นผู้ที่เป็นที่รู้จักและเคารพรักรักของผู้คนในชุมชน บ้านของตาเมี้ยนในปัจจุบันนั้น มีความทรุดโทรมจากการพุดคุดและสอบถามตาเมี้ยนมีความสนใจที่จะปรับปรุงบ้านและมีความยินดีหากจะใช้บ้านของตนเป็นพื้นที่จัดกิจกรรมชุมชน นอกจากนี้บริเวณรอบบ้านของตาเมี้ยนยังมี “สวนกินได้” ที่ตาเมี้ยนปลูกผักและผลไม้ไว้แจกจ่ายเพื่อนบ้าน โดยสามารถนำมาใช้เป็นกิจกรรมสอนเด็กๆ เกี่ยวกับธรรมชาติ การปลูกต้นไม้ การปรุงอาหาร และการมีน้ำใจระหว่างคนในชุมชนได้อีกด้วย แนวทางการปรับปรุง ได้แก่ การ ปรับพื้นที่ชานบ้านภายนอกที่ปัจจุบันกรุสังกะสีปิดไว้เพื่อใช้เป็นชานเปิดโล่ง อเนกประสงค์สำหรับทำกิจกรรมชุมชนร่วมกับเด็กๆ และผู้สูงอายุ เช่น กิจกรรมฟังผู้เฒ่าเล่าเรื่องเก่า ฟังร้องเพลงโบราณ และกิจกรรมปฏิบัติการทางศิลปะ เป็นต้น ปรับปรุงภูมิสถาปัตยกรรม จัดสวนและปูทางเดินเท้าโดยรอบให้สวยงามด้วยต้นไม้ในพื้นที่และพืชผักสวนครัว และซ่อมแซมอาคารส่วนที่ทรุดโทรมโดยทั่วไป ได้แก่ พื้น ผนัง และหลังคา โดยเฉพาะบริเวณชั้นสอง

¹ เป็นโครงการออกแบบปรับปรุงที่นำเสนอโดยคณะวิจัยฯ ภายใต้โครงการวิจัยเดียวกันกับโครงการ 7.1 และ 7.2 โดยใช้วิธีสอบถามความคิดเห็นจากเจ้าของบ้านเป็นหลัก เป็นการมีส่วนร่วมในระดับของการขอข้อมูลและคำปรึกษา

² เป็นโครงการออกแบบปรับปรุงที่นำเสนอโดยคณะวิจัยฯ ภายใต้โครงการวิจัยเดียวกันกับโครงการ 7.1 และ 7.2 โดยใช้วิธีสอบถามความคิดเห็นจากเจ้าของบ้านเป็นหลัก เป็นการมีส่วนร่วมในระดับของการขอข้อมูลและคำปรึกษา

บ้านตาเมี้ยน

ภาพที่ 11: ลักษณะของบ้านตาเมี้ยนในปัจจุบัน

ภาพที่ 12: แนวทางการปรับปรุงบ้านตาเมี้ยน นำเสนอโดยคณะผู้ศึกษา

การดำเนินงานเสริมสร้างศักยภาพท้องถิ่นในการพัฒนาที่อยู่อาศัย

นอกจากกิจกรรมโครงการนำร่องในพื้นที่ ที่มศึกษาได้จัดกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างศักยภาพท้องถิ่นในการพัฒนาที่อยู่อาศัย ได้แก่ การศึกษาดูงานในประเทศ ซึ่งมีผู้ร่วมโครงการ ได้แก่ บุคลากรหรือเจ้าหน้าที่องค์กรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องโดยตรง และชาวบ้านในชุมชน มีวัตถุประสงค์การศึกษาดูงานเพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นระหว่างตัวแทนชาวบ้าน คณะผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่องค์กรท้องถิ่นได้ร่วมเรียนรู้กระบวนการกลุ่ม กระบวนการมีส่วนร่วม จากชุมชนกรณีศึกษา และร่วมกันกำหนดแผนรูปแบบการดำเนินงานในอนาคต โดยมีรายละเอียดสถานที่ศึกษาดูงาน ได้แก่

1. หมู่บ้านศรีวัง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเป็นหมู่บ้านที่มีอายุกว่า 200 ปี และเป็นตัวอย่างการเรียนรู้กระบวนการจัดการกลุ่มต่างๆ ทั้งกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพบ้านศรีวัง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการด้านการท่องเที่ยว
2. โครงการการฟื้นฟูตลาดน้ำคลองแดน ตำบลคลองแดน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา และ ตำบลรามแก้ว อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งผู้ร่วมศึกษาดูงานได้เรียนรู้กระบวนการฟื้นฟูตลาดน้ำคลองโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และการพัฒนาที่อยู่อาศัยโดยชุมชน รวมทั้งการจัดการโฮมสเตย์ของชาวบ้าน และเยี่ยมชมวิถีพุทธชาวคลองแดน
3. กลุ่มฟื้นฟูกระเบื้องเกายอ และกลุ่มผ้าทอเกายอ ตำบลเกายอ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา คณะผู้ศึกษาดูงานร่วมเรียนรู้การฟื้นฟูภูมิปัญญาการทำกระเบื้องเกายอ เรียนรู้การรวมกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน กลุ่มทอผ้าเกายอ และเยี่ยมชมวิถีชีวิตรอบเกายอ
4. ชุมชนชายแดนด่านสะเดา (จังโหลน) คณะผู้ศึกษาดูงานร่วมเรียนรู้ผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่การค้าชายแดน อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ซึ่งมีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางการค้าและการขนส่งสินค้าชายแดน ศูนย์กลางพาณิชย์กรรมและบริการ ศูนย์การท่องเที่ยวครบวงจร ปัญหาที่พบ ได้แก่ การลักลอบค้ายาเสพติด การลักลอบหลบหนีเข้าเมือง การโจรกรรมรถยนต์และรถจักรยานยนต์ข้ามแดน และปัญหาการค้าบริการ เป็นต้น ซึ่งป็นผลพวงมาจากการพัฒนาที่ขาดการวางแผนรองรับในเรื่องคุณภาพของการอยู่อาศัยของคนในชุมชน

การศึกษาดูงานจากพื้นที่ตัวอย่าง ช่วยให้ผู้ร่วมศึกษาดูงาน ได้เห็นตัวอย่างการจัดการที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นแนวทาง สำหรับการประยุกต์ใช้ในชุมชนของตนเอง เป็นส่วนหนึ่งของการสนับสนุนกระบวนการจัดการความรู้ในกระบวนการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน และในขณะเดียวกันก็เป็นกระบวนการสกัดความรู้ออกจากตนเอง

ภาพที่ 13: การศึกษาดูงานในประเทศ

บทสรุป

คณะผู้ศึกษาได้ดำเนินการจัดนิทรรศการเพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนและประชาชนทั่วไปได้ทราบถึงกระบวนการทำงานของโครงการวิจัย กิจกรรมที่ได้ดำเนินงานในชุมชนนาร่อง ได้แก่ การประชุมกับชาวบ้านในชุมชน การทำกิจกรรมศิลปะและแผนที่ร่วมกับเด็กในชุมชน และนำเสนอแนวทางการออกแบบปรับปรุงโรงพระและท่าเรือ การปรับปรุงบ้านเก่าในชุมชนเพื่อเป็นศูนย์กลางการทำกิจกรรมในอนาคต การจัดนิทรรศการได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยสถานที่ในการจัดนิทรรศการได้รับความอนุเคราะห์จากร้านแพไถ่ในย่าน ซึ่งในวันเปิดนิทรรศการรองนายกเทศมนตรีเมืองพัทลุงและเจ้าหน้าที่พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดพัทลุง ให้เกียรติมาเยี่ยมชมนิทรรศการพร้อมให้คำแนะนำ รวมทั้งพูดคุยกับตัวแทนชาวบ้าน นอกจากนี้ ชาวบ้านในชุมชนทำน้ำหวานอนและชุมชนบ้านออกก็ได้มาเยี่ยมชมนิทรรศการพร้อมเสนอแนะ ข้อคิดเห็นในการปรับปรุงชุมชน ทั้งนี้ทางคณะผู้ศึกษาได้ทำการระดมทุนส่วนหนึ่งจากการจัดนิทรรศการเพื่อนำไปใช้เป็นทุนในการปรับปรุงโรงพระและท่าเรือของชุมชนเพื่อจะได้มีส่วนกระตุ้น ให้เกิดความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในอนาคตต่อไป

ผลลัพธ์จากการศึกษา คือ คณะผู้ศึกษาได้จัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย และแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหาชุมชนแออัด (และ/หรือปัญหาที่อยู่อาศัยด้านอื่นๆ) ในชุมชนย่านลำป่า โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อร่างแผนที่เหมาะสมกับความต้องการในพื้นที่ รวมถึงมีวัตถุประสงค์เสริมสร้างศักยภาพด้านการวางแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหา และพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชน และเมืองให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคีที่เกี่ยวข้อง รวมถึงจัดกิจกรรมนำร่องเพื่อการป้องกัน/แก้ไข และพัฒนาที่อยู่อาศัย โดยกิจกรรมทั้งหมดมีจุดประสงค์เป็นส่วนสนับสนุนให้ชุมชนรู้จักสภาพและเข้าใจปัญหาตนเอง อันเป็นผลลัพธ์สำคัญอันหนึ่งของกระบวนการมีส่วนร่วม อันจะเป็นรากฐานสำคัญของการวางแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

ภาพที่ 14: ภาพวันเปิดนิทรรศการ

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์นั้น คณะผู้ศึกษาได้นำเสนอผลการศึกษาต่างๆ ต่อเจ้าหน้าที่จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและตัวแทนชุมชน โดยเป็นการสร้างพื้นที่และเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความคิดเห็นจากที่ประชุม คือ ที่ประชุมเห็นด้วยในหลักการของข้อเสนอต่างๆ โดยปลัดเทศบาลเมืองพัทลุงมองว่าชุมชนย่านลำป่ามีศักยภาพสามารถพัฒนาได้ทั้งในเชิงของการอนุรักษ์ที่อยู่อาศัยและตลาดน้ำ ความท้าทายคือเทศบาลจะมีวิธีการอย่างไรที่จะให้ชุมชนร่วมคิดร่วมทำด้วย ตัวแทนจากการเคหะแห่งชาติ มองว่าการทำตลาดน้ำอาจไม่ใช่เรื่องง่ายนัก สิ่งที่สามารถทำได้ก่อนคือการทำแผนปรับปรุงทางกายภาพของพื้นที่ริมน้ำต่างๆ ตามที่ทางคณะผู้ศึกษาได้นำเสนอมา อย่างไรก็ตาม หากจะมีการสร้างท่าเรือที่ยื่นไปในน้ำต้องได้รับการสนับสนุนจากกรมเจ้าท่า ในส่วนของการปรับปรุงอาคารเก่าต่างๆ ต้องมีการสร้างเครือข่ายของผู้เชี่ยวชาญและช่างชุมชนขึ้น สิ่งสำคัญคือเทศบาลจะมีแรงจูงใจและการสนับสนุนอย่างไร ให้เจ้าของบ้านเก่าต่างๆ ยินดีและต้องการปรับปรุงบ้านให้มีสภาพดีขึ้น ในช่วงท้ายปลัดเทศบาลเห็นว่าแผนพัฒนาต่างๆ ที่คณะผู้ศึกษานำเสนอนั้น เป็น

ข้อเสนอที่ดีและทางเทศบาลจะพยายามผลักดันเชิงนโยบายต่อไป โดยจะนำไปผสมผสานเข้ากับแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย/ผังเมือง หากนายกเทศบาลเห็นชอบจะได้นำมาปฏิบัติและกองอื่นๆ จะได้ช่วยสนับสนุนต่อไป

แผนงานฯ ต่างๆ ที่ได้จัดทำขึ้นในการศึกษาเป็นเพียงข้อเสนอแนะจากการเก็บข้อมูลและการลงพื้นที่ของผู้ศึกษา และได้ผ่านความเห็นชอบในหลักการของที่ประชุมและชุมชนซึ่งในรายละเอียดของแผนงานฯ นั้น ยังต้องมีการศึกษาข้อมูลในเชิงลึก รวมทั้งความร่วมมือจากภาคีต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนในพื้นที่ เพื่อให้โครงการต่างๆ เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งหมายถึงทุกฝ่ายมีความเห็นพ้องต้องกันทั้งในหลักการและในการปฏิบัติ ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายนัก การทำงานเพื่อผลักดันให้โครงการต่างๆ เกิดขึ้นจริงในภาคปฏิบัติได้นั้น ควรมีหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบในแผนที่มีความเกี่ยวข้องและควรทำงานโดยตั้งกลุ่มภาคีเฉพาะกิจทั้งหน่วยงานในภาครัฐด้วย ซึ่งคณะผู้ศึกษาไม่มีอำนาจในการกำหนดดังกล่าว การสร้างการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจึงต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคีอื่นๆ โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีอำนาจและหน้าที่โดยตรง ในการตั้งคณะทำงานและสนับสนุนงบประมาณในการสานต่อกิจกรรมนำร่องต่างๆ ให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องต่อไป อาจจะกล่าวได้ว่าข้อจำกัดหนึ่งของการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในโครงการวิจัยนี้ ในการนำเสนอโครงการนำร่องต่างๆ คือการขาดการสร้างกลไกในเชิงนโยบาย ขาดการสร้างการมีส่วนร่วมที่มีน้ำหนักเพียงพอกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จึงทำให้โครงการที่นำเสนอยังไม่สามารถถูกผลักดันให้เกิดขึ้นในภาคปฏิบัติได้ในปัจจุบัน อีกทั้งความไม่แน่นอนของการเมืองระดับท้องถิ่นเองก็มีผลต่อการนำแผนพัฒนาต่างๆ ไปปฏิบัติใช้อย่างต่อเนื่องด้วยเช่นกัน

บรรณานุกรม

- Cornwall, Andrea (2004), *'Spaces for transformation? Reflections on issues of power and difference in participation in development'*, in Samuel Hickey and Giles Mohan (eds.), **Participation, from tyranny to transformation? : exploring new approaches to participation in development.** (London: ZED Books), 75-91.
- Freire, Paulo and Ramos, Myra Bergman (1972), **Pedagogy of the oppressed.** (Penguin education; Harmondsworth: Penguin 1972).
- Friedmann, John Rembert Peter (1992), **Empowerment: the politics of alternative development** (Cambridge, MA; Oxford: Blackwell).
- Glass, Ronald David (1996), *'On Paulo Freire's theory of liberation and education, and nonviolence'*, (Stanford University).
- Hamdi, Nabeel (2004), *Small Change: About the Art of Practice and the Limits of Planning in Cities* (1; London: Earthscan) 156.
- Mayo, Marjorie and Craig, Gary (1995), *'Community Participation and Empowerment: The Human Face of Structural Adjustment or Tools for Democratic Transformation?'* in Gary Craig and Marjorie Mayo (eds.), **Community empowerment: a reader in participation and development.** (London; Atlantic Highlands, N.J.: Zed Books).
- Moser, Caroline O. N. (1989), *'Community participation in urban projects in the third world'*, **Progress in Planning**, 32, 71-133.

- Serageldin, Ismail (1997), **The Architecture of empowerment: people, shelter and livable cities.** (London; Lanham, Md: Academy Editions: Distributed to the trade in the United States of America by National Book Network Inc).
- VeneKlasen, Lisa and Miller, Valerie (2006), '*Power and empowerment*', *PLA Notes* 43 <http://www.iied.org/NR/agbioliv/pla_notes/documents/plan_04313.pdf>, accessed 31 March.
- Woollcombe, David (2006), 'The process of empowerment: lessons from the work of Peace Child International', *PLA Notes* 25 <http://www.iied.org/NR/agbioliv/pla_notes/pla_backissues/documents/plan_02519_000.PDF>, accessed 31 March.

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย และแผนป้องกัน/แก้ไขปัญหาชุมชนแออัด ปีงบประมาณ 2554 จังหวัดพัทลุง ซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากการเคหะแห่งชาติ หัวหน้าโครงการ ได้แก่ ชัยสิทธิ์ ด้านกิตติกุล คณะผู้วิจัยร่วม ได้แก่ สุพิชชา ไตวิวิชัย พีรียา บุญชัยพฤกษ์ และ รุจิเรข ตันท์พะลัง โดยมีคณะผู้ช่วยวิจัย ได้แก่ วรรณธร จารุพุทธิกร ภาสกร คำภูแสน สุลักษณ์า เป็กทอง และวนิษา ตีคำ